

УДК 159.922.73. – (055.5/.7)

Ушакова І.М., к. психол. н., доцент кафедри загальної психології УЦЗУ,

Олександрова Н.О., магістрант соціально-психологічного факультету УЦЗУ

ВПЛИВ СІМЕЙНОЇ КРИЗИ НА ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ

У статті приведені результати експериментальних досліджень впливу сімейної кризи на дитячо-батьківські стосунки на прикладі стосунків між підлітками та їхніми батьками. Проаналізовано види і причини виникнення сімейних криз та конфліктів, розкрито вплив на дітей, їх емоційний стан, розвиток, а також на дитячо-батьківські стосунки.

Ключові слова: сімейна криза, дитячо-батьківські стосунки, конфлікт.

Постановка проблеми. Сім'я є найважливішим джерелом розвитку і формування особистості дитини. Сім'я може виступати як позитивним, так і негативним чинником розвитку. Позитивний вплив на розвиток полягає в тому, що тільки в умовах сімейного виховання формується повноцінна особистість дитини, і разом з тим ніякий інший соціальний інститут не може потенційно завдати стільки шкоди психічному розвитку дитини, наскільки це здатна зробити сім'я.

У вітчизняній і зарубіжній психології існує ряд концепцій, кожна з яких пояснює механізми впливу сім'ї на психічний розвиток дитини (А.І. Захаров, В.С. Мухіна, А.С. Співаковська, Е.Г. Ейдемільер та інші).

Виховання дітей в неповній сім'ї має ряд особливостей, більшість неповних сімей мають матеріально-побутові труднощі і стикаються з педагогічними проблемами. Психологічний клімат неповної сім'ї багато в чому визначається хворобливими переживаннями, що виникли унаслідок відходу з життя одного з батьків. Як свідчать дані вітчизняних психологів, найбільш поширеними стилями виховання в неповних сім'ях є нестійкий стиль виховання, гіпопротекція, потураюча гіперпротекція, емоційне відкидання. Діти, що виховуються в неповній сім'ї, в порівнянні з однолітками з повних сімей, володіють рядом психологічних особливостей, які в більшості випадків носять яскраво виражений негативний характер.

Більшість батьків стикаються з великими труднощами при вихованні дітей. Враховуючи тиск і напруження, яких щодня зазнає українська сім'я, легко втратити віру у свої сили. Зростання числа розлучень, економічна криза, падіння якості освіти — все це робить емоційний

внесок до кожного. Відповідно до того, як батьки відчують себе все більш виснаженими фізично, емоційно і духовно, стає нестерпно важко виховувати дитину. Дитина – це найбільш незахищена людина нашого суспільства, і більше за все інше вона потребує любові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки в літературі та наукових працях багато уваги приділяється проблемі стосунків між дітьми та батьками. Так, автори Люгова Є.К і Моніна Г.Б. вказують на необхідність навчання здоланню конфліктів, що виникають з дітьми вже з раннього дитинства.[1]

Хоментаскас Г.Т. розкриває для батьків бачення дитиною сімейних конфліктів та криз, що має допомогти батькам побудувати вірну стратегію поведінки в ситуації конфлікту з дітьми.[2] Іванов Д.І. проаналізував проблеми взаємодії батьків і дітей у контексті впливу на формування їх стосунків специфічного характеру конфліктів батьківської психіки.

Таким чином, проблемі взаємин батьків і дітей присвячено багато робіт, але ми вирішили акцентувати увагу на дитячо-батьківських стосунках в період кризи в сім'ї.

Мета нашого дослідження – це вивчення особистих особливостей дітей та їх взаємин з батьками в умовах сімейної кризи.

Для досягнення мети автор статті ставив наступні завдання:

1. Проаналізувати види і причини сімейних криз.
2. Розглянути вплив різних сімейних криз на дітей, їх емоційний стан, розвиток.
3. Розкрити поняття материнської депривації і дитячого госпіталізму та їх вплив на дитину.
4. Визначити рівень депресивності, ворожості дітей з сімей, схильних до сімейних криз і з благополучних сімей, порівняти і проаналізувати ці дані.
5. Виявити взаємозв'язок між рівнем ворожості у дітей і рівнем депресії.
6. Визначити рівень знехтуваності батьками дітей в сім'ях, що схильні до сімейних криз, і з благополучних сімей, порівняти і проаналізувати ці дані.

Виклад основного матеріалу. Побутом багатьох сімей кеоують зараз три субкультури: психологічна неграмотність (незнання жіночої і чоловічої психології, азів емоційного спілкування в сім'ї; статева неосвіченість), незнання законів людської сексуальності, розладів чоловічої і жіночої статевої природи і способів їх пом'якшення, а також виховна неграмотність (незнання корінних відмінностей дитячої психології від дорослої, невміння виховувати дітей у ключі їх психології та у дусі нинішнього способу життя).[3,4]

Ці три неграмотності надзвичайно ускладнюють життя більшості сімей, особливо молодих, тоді як знання можуть дуже допомогти їм.

За визначенням Соловйова М.Я., сім'я - "мала соціальна група суспільства, найважливіша форма організації особистого побуту, що базується на подружньому союзі і споріднених зв'язках, тобто стосунками між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами і іншими родичам, що живуть разом і ведуть одне господарство". Не треба говорити яку роль відіграє сім'я в житті окремої особи і суспільства в - цілому її значення велике. Зупинимось на найважливіших інтегральних характеристиках сім'ї. Ними є її функції, структура і динаміка. [5]

У своєму дослідженні ми звернули увагу на порушення функцій сім'ї які ускладнюють або перешкоджають виконанню сім'єю її функцій і є однією з особливостей її життєдіяльності. Перерахуємо основні чинники, що сприяють порушенню реалізації функцій сім'ї:

- особові особливості членів сім'ї (характер, темперамент, ціннісні орієнтації і т.п.);
- взаємовідносини між членами сім'ї, а також рівень згуртованості і взаєморозуміння в сім'ї;
- певні умови життя сім'ї. [5]

Наприклад, розглянемо чинники, що сприяють порушенню реалізації виховної функції сім'ї. До таких чинників можна віднести: неповний склад сім'ї, недостатній рівень знань і навичок батьків з виховання дітей; негативну стосунках між батьками, конфліктність в сім'ї (не тільки у питаннях виховання, але і в інших питаннях, що стосуються виховання сім'ї); втручання з боку родичів у виховання дітей.

Серед сімейних криз, що найгостріше впливають на стосунки між дітьми і батьками, ми виділяємо: конфлікти в сім'ї ситуацію перед розлученням в сім'ї, розлучення батьків і неповну сім'ю, насильство в сім'ї, відхід з життя одного з батьків, материнську депривацію та госпіталізацію; конфліктні ситуації між батьками і дітьми.[6]

Дослідження психологів показують, що в 80—85% сімей є конфлікти. Інші 15—20% фіксують наявність «сварок» з різних приводів. Залежно від частоти, глибини і гостроти конфліктів виділяють кризові, конфліктні, проблемні і невротичні сім'ї.[6]

Ситуація розлучення в сім'ї так чи інакше супроводжується конфліктними взаєминами. У сім'ї суперечності отруюють життя не тільки подружжю, але й його дітям. У багатьох дітей розлучення викликає часткову втрату своєї ідентифікації. [22] Розлука з одним з батьків може призвести до появи у дитини відчуття страху, депресії і ряд інших симптомів невроту.

Давно відомо, що поява емоційних розладів, порушень поведінки та інших психологічних проблем пов'язана з рядом несприятливих сімейних подій в житті дитини. Так, Захаров О.І. [7] показав, що кожна четверта дитина перенесла розлуку з матір'ю різної тривалості в перші роки життя – материнська депривація та дитячий госпіталізм (виховання у родичів, лікарня, цілодобові дитячі установи тощо). [8]

Материнська депривація не тільки є серйозною психолого-соціальною проблемою сама по собі, але і могутнім патогенним чинником відносно цілого ряду серйозних особистісних розладів. Материнська депривація і дитячий госпіталізм істотно підвищують ризик соціальної депривації у зрілому віці.

Нами було проведено дослідження, в якому взяли участь підлітки 15-17 років, що вчать в 10 і 11 класах середньої загальноосвітньої школи №59 м. Харкова.

Відповідно до цілей і завдань дослідження було визначено контингент досліджувальних двох груп, відповідно до актуального клімату в сім'ї, а також їх батьки: 1) діти з благополучних сімей (20 чоловік) – група А; 2) діти з сімей, схильних до сімейної кризи (20 чоловік), – група В; 3) батьки цих груп дітей.

В дослідженні було використано наступні психодіагностичні методики:

1) діагностику ворожості (за шкалою Кука-Медлей); 2) визначення рівня депресії (Т.І. Балашова) та 3) методику для батьків за визначенням шкали знехтуваності дитини в сім'ї.

За методикою Кука-Медлей для групи А (таблиця 1) за шкалами цинізму, ворожості й агресивності у більшості членів групи показники є середніми з тенденцією до низьких, у меншій частини групи досліджувальних показники середні, такі, що мають тенденцію до високих. Жоден з випробовуваних не має балів ні за однією з шкал, що показують високі або низькі показники.

Для групи В (таблиця 1) за шкалою цинізму ми спостерігаємо схожі показники у більшості членів групи – середній показник з тенденцією до високого, у меншій частини групи досліджувальних показники є середніми, такими, що мають тенденцію до низьких. За шкалами агресивності і ворожості більшість членів групи також мають середні показники з тенденцією до високих, меншина – середній показник з тенденцією до низького. Жоден з досліджувальних не має балів ні за однією з шкал, що показують високі або низькі показники.

Відсутність показників, що знаходяться нижче або вище за середні показники, характеризує членів групи як таких, що не мають

крайніх проявів ознак, тобто знаходяться на приблизно одному середньому рівні прояву ворожості, як у групі А, так і у групі В, проте при цьому у групі В бачимо чітку тенденцію до високих показників, причому за всіма трьома шкалами.

Таблиця 1
Діагностика ворожості і визначення рівня депресії для груп А і В

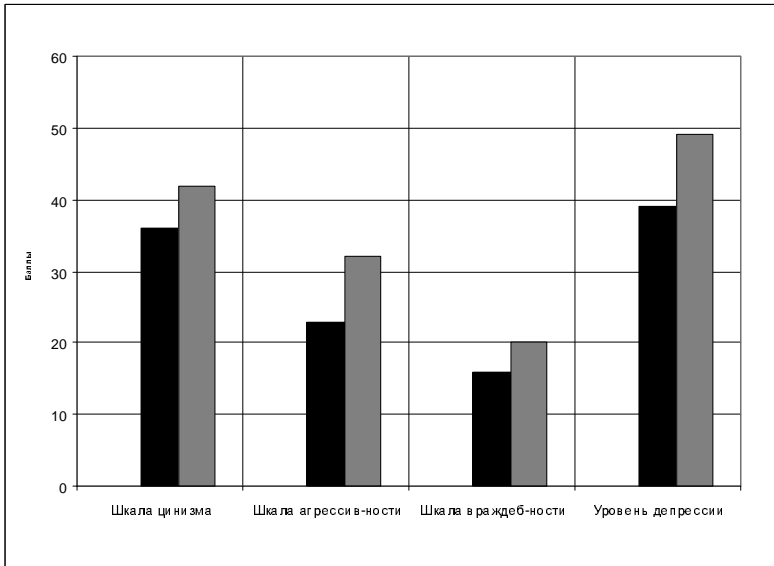
Групи	Показники	Діагностика ворожості за шкалою Кука-Медлей			Визначення рівня депресії за методикою Т.І.Балашової
		Шкала цинізму	Шкала агресивності	Шкала ворожості	Рівень депресії
Група А	середнє значення	36	23	16	39
	макс. значення	50	37	25	50
	мін. значення	26	16	13	30
Група В	середнє значення	42	32	20	49
	макс. значення	55	44	24	55
	мін. значення	28	16	15	38

За методикою Т.І. Балашової у групі А рівень депресії, що характеризується як високий і такий, що визначається кількістю балів від 50 балів і вище, спостерігається у 2 з 20 чоловік у групі. У двох підлітків (дівчат) рівень депресії має мінімальний з високих показників депресії – 50 балів, що може бути пов'язане, можливо, з навчанням, міжособистісними і внутрішньосімейними стосунками. У решти підлітків діагностується стан без депресії.

У групі В рівень депресії, що характеризується як високий і такий, що визначається кількістю балів від 50 балів і вище, спостерігається у 14 з 20 чоловік у групі, з них 7 хлопців і 7 дівчат. У підлітків рівень депресії коливається від 50 до 59 балів, т.ч. можна говорити про легку депресію ситуативного або невротичного генезу, характерну для даних підлітків. Ні для кого з досліджувальних не є характерним субдепресивний стан або замаскована депресія. В останніх 6 досліджувальних діагностуються стан без депресії.

Таким чином, середні показники прояву депресії, ворожості,

агресивності та цинізму у підлітків з групи А вище, ніж у підлітків з групи В (рис. 1).

Рис. 1 – Порівняльна діаграма показників середніх показників за шкалами методик Кука-Медлей і Т.І. Балашова для підлітків груп А і В

Перевіримо припущення про те, що величини показників двох тестів взаємопов'язані між собою, що у дітей з сімей, схильних до сімейної кризи, рівень депресії корелює з рівнем депресії.

Отриманий в нашому експерименті коефіцієнт кореляції $r_{XY} = 0,74$ вказує на високий прямопропорційний зв'язок між рівнем ворожості за шкалою Кука-Медлей і рівнем депресії за методикою Т.І. Балашової. Т.ч. підтверджується поставлена нами гіпотеза про те, що величини показників двох тестів є взаємозалежними між собою, що у дітей з сімей, схильних до сімейної кризи, рівень ворожості корелює з рівнем депресії.

В ході дослідження було визначено також рівень знехтуваності дітей в сім'ях. Використання методики для батьків дозволило нам визначити ступінь знехтуваності дитини в сім'ї, а також причини, що її викликали.

Аналіз отриманих в результаті проведення тестування даних

показує, що є істотні відмінності між ступенем знехтуваності дітей в сім'ях дітей групи А і в сім'ях дітей групи В. (таблиця 2)

Таблиця 2

Діагностика знехтуваності дитини в сім'ї батьками дітей груп А і В

	Шкала знехтуваності дитини в сім'ї батьками	
	Група А	Група В
Середнє значення	60	44
Макс. значення	88	72
Мин. значення	25	20

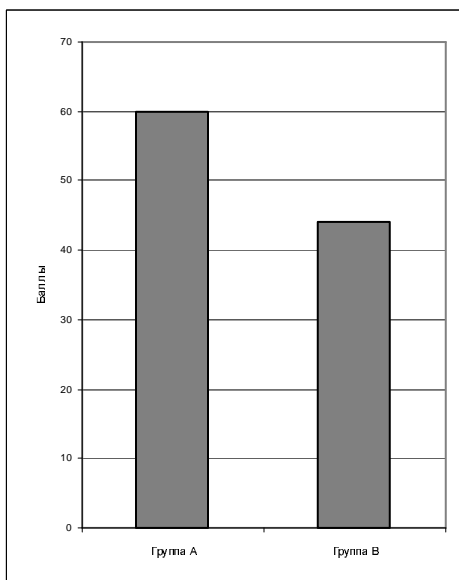

Рис. 2. Порівняльна діаграма середніх показників за шкалами знехтуваності дітей в сім'ях груп А і В

У сім'ях дітей групи А батьки не мають за даною методикою показників нижче 20, а значить в даній групі немає сімей, які практично повністю відкидають дітей. Є два показники у батьків двох дівчат, які знаходяться в межах, що характеризується відчуттям дитини себе найчастіше знехтуваною, і несприятливою для нього ситуацією в сім'ї. Це пояснює отримані раніше дані про підвищений рівень депресії у цих двох дівчат. Мабуть, конфлікти в сім'ї і сімейна атмосфера згубно вплинули на їх

емоційний стан.

У сім'ях дітей групи В багато батьків мають високі показники за тестом: 13 батьків з 20 мають показники, які свідчать про ситуацію в сім'ї, коли дитина відчуває себе знехтуваною і ситуація в сім'ї є для неї несприятливою, а для однієї дівчини ситуація в сім'ї є у крайній несприятливою і вона почувається практично знехтуваною в сім'ї.

Середні показники рівня знехтуваності дітей в сім'ях групи В набагато нижче, ніж в сім'ях групи А, тобто діти в сім'ях групи В більш знехтувані люди батьками, ніж у групі А. (рис. 2)

Висновки. Таким чином, провівши теоретичне та емпіричне дослідження проблеми, ми дійшли до наступних висновків:

1) Як показав аналіз психологічної літератури з проблеми дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, що знаходяться в умовах сімейної кризи, серед сімейних криз, що найгостріше впливають на стосунки між дітьми і батьками, можна виділити: конфлікти в сім'ї, ситуацію перед розлученням в сім'ї, розлучення батьків і неповну сім'ю, насильство в сім'ї, відхід з життя одного з батьків, конфліктні ситуації між батьками і дітьми.

2) Різні сімейні кризи часто згубно впливають на дітей: викликають у них біль і страждання, страхи, ведуть до часткової втрати ідентифікації, до агресивності, а часто – до виникнення невротичних симптомів.

3) Дитячий госпіталізм і материнська депривація можуть призвести до емоційних і особових розладу дитини.

4) Виходячи з отриманих результатів емпіричного дослідження, можна говорити про те, що у підлітків з сімей, схильних до сімейної кризи, набагато частіше діагностується рівень депресії, що перевищує середні показники, а також у рівні ворожості превалює тенденція до високих показників, що підтверджує припущення про те, що в сім'ях, де є сімейна криза, діти більш вороже настроєні, є агресивними і схильними до депресії.

5) Показник рівня депресії у підлітків корелює з рівнем ворожості – між ними існує прямопропорційний зв'язок: чим вище рівень депресії, тим практично завжди вище рівень ворожості. І навпаки, у групі дітей з благополучних сімей практично завжди діагностується рівень депресії, що не перевищує середній показник, і низькому рівню депресії відповідає низький рівень ворожості.

6) Аналіз знехтуваності дітей батьками показав, що середній рівень знехтуваності дітей в сім'ях, схильних до сімейної кризи, вище, ніж у благополучних сім'ях, і свідчить про меншу задоволеність дітьми, їх поведінкою, їх особовими якостями й особливостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лютова Е.К., Моница Г.Б. Тренінг об'єднання з дитиною (період раннього дитинства). – СПб.: Питер, 2003. – 164 с.
2. Хоментаускас Г.Т. Семья глазами ребенка. – Томск: Курсив, 1995. – 285 с.

3. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка. – М.: Просвещение, 1986. – 175 с.
4. Захарова Л.О. Дитя в очередей за ласкою. - Москва, 1999. – 284 с.
5. Гарт Т.Р. Почему люди бунтуют. СПб: Питер, 2005. – 385 с.
6. Ковалев С.В. Психология семейных отношений. - М.: Педагогика, 1987. – 284 с.
7. Леонов Н.И. Конфликтология: Учебно-методическое пособие. - М: МПСИ /Воронеж: МОДЭК., 2002 г. - 192 с.
8. Гозман Л.Я., Шлягина Е.И. Психологические проблемы семьи // Вопросы психологии.– 1985.–№2.–С. 186-187.
9. Овчарова Р.В. Семейная академия: вопросы и ответы. – М.: Просвещение: Учебная литература, 1996.- 134 с.

УДК 154

Фурманець Б.І., к. психол. н., доцент кафедри прикладної психології УЦЗУ,

Волков С.В., ад'юнкту кафедри прикладної психології УЦЗУ

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У статті розглянуто проблему стосовно сутності, змісту, особливостей проведення професійно-психологічної підготовки працівників МНС, вказано на умови та надано рекомендації щодо забезпечення у курсантів (студентів) як майбутніх висококваліфікованих фахівців служби цивільного захисту.

Ключові слова: професійна підготовка, ризиконебезпечні професії, структура МНС.

Постановка проблеми пояснюється передусім рядом тих об'єктивних і суб'єктивних труднощів, які відчують працівники ризиконебезпечних професій у надзвичайних ситуаціях під час виконання своїх обов'язків в екстремальних умовах.

В сучасних умовах необхідного цивільного захисту України професійно-психологічна підготовка працівників МНС спрямовується на всебічне теоретичне і практичне формування у них морально-психологічних та професійно-психологічних показників, що забезпечують подолання труднощів, які мають місце в ризиконебезпечних умовах.

До об'єктивних труднощів належать: вивчення та застосування нових систем і засобів цивільного захисту населення, здійснення